

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında Endüstri-İçi Ticareti Üzerine Bir İnceleme¹

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA²
Anadolu Üniversitesi

Öz

Uluslararası dış ticareti ülkelerin farklılıklarına dayandıran geleneksel dış ticaret teorileri, ülkeler arasında gerçekleşen ve karmaşık bir yapıya sahip olan günümüz ticaret akımlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum yeni dış ticaret teorilerinin gelişmesine neden olmuştur. Ülkelerin karşılıklı küresel ekonomik bağımlılıkla birlikte benzerliklerinin artması dış ticarete endüstri içi ticaret (EİT) kavramının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. EİT, eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırması ile açıklanmakta ve benzer malların eşzamanlı ihracatı ve ithalatı olarak tanımlanmaktadır. Buradaki benzerlik ise aynı istatistikî ürün kategorisinde sınıflandırılmış olan mal veya hizmetlerdir.

Bu çalışmada, 1990-2012 yılları arasında imalat sanayi endüstrileri için serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'nin endüstrilerinin tamamı ve imalat sanayi endüstrileri için ayrı ayrı EİT'nin rolü ve ülke temelli belirleyicileri araştırılmıştır. Türkiye'nin dış ticaret yapısında EİT'nin payının belirlenerek, EİT'yi etkileyen nedenlerin ülke temelli hipotezler kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmıştır. Model 1993-2012 dönemi için panel veri analizi kullanılarak tahmin edilmektedir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin ticaret ortaklarıyla arasında gerçekleşen ticaret şeklinin rekabetçi yapıdan ziyade tamamlayıcı yapıda gerçekleştiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Serbest Ticaret Anlaşmaları, Endüstri-İçi Ticaret, Grubel-Lloyd Endeksi

Free Trade Agreements And Intra-Industry Trade: An Analysis Of Turkey

Traditional trade theories, based on differences in the countries', are inadequate in explaining contemporary trade flow swith a complex structure between countries. This situation has led to the development of new trade theories. The increase of both economic global interdependence and similarities of countries give rise to the concept of intra-industry trade (IIT). The new trade theories are developed by Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) and Helpman (1981) explained IIT by imperfect competition, economies of scale and product differentiation. IIT is defined as the simultaneous exportand import of similar products. Similarity is identified here by the good sor services being classified in the same statistical product category. In this dissertation, firstly the concept, evolution and impacts of free trade agreements are examined and then, the definition, initial findings, theoretical approaches and measuring methods of IIT are explained. The analytic part of the dissertation sets out to investigate the role and determinants of Turkey IIT in the framework of free trade agreements for manufacturing industries between the years 1990-2012. The model is estimated using a panel approach for the period 1993-2012. The model demonstrates that Turkey's trade between trading partners form complemaentry rather than a competitive structure.

Keywords

FreeTrade Agreements, Intra-industryTrade, Grubel-Lloyd Index

¹Bu Çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişme Ana Bilim Dalında Doktora Tezi Olarak Kabul Edilen Serbest Ticaret Anlaşmaları Ve Endüstri-İçi Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme İsimli Çalışmadan Üretilmiştir.

² Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, E-Posta: satlama@anadolu.edu.tr

21. Yüzyıl'da dünya ticaretinin % 70'i, üretim imkanları ve tüketici tercihleri açısından yakın benzerlik gösteren gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşen ticareti, ülkelerin sahip oldukları faktör donanımları farklılıklarına bağlayan mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donanımı teorileri genelinde açıklamak zorlaşmaktadır. Bu sebeplerden ötürü, ülkeler arasında gerçekleşen ve karmaşık bir yapıya sahip olan ticaret akımlarını açıklayabilmek için, yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler genelinde, karşılıklı küresel ekonomik bağımlılıkla birlikte benzerliğin artması endüstri içi ticaret (EİT) kavramının gelişmesine sebep olmuştur. Krugman (1979,1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından geliştirilen "yeni" dış ticaret teorileri içinde yer alan EİT kavramı, eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırması ile açıklanmaktadır.

Dünya genelinde, mal ve hizmet ticaretinde yaşanan miktar ve çeşitlilik artışı sayesinde, uluslararası sermaye hareketleri hız kazanmakta ve dolayısıyla teknolojik gelişmede devamlılık ortaya çıkmaktadır. Üretim imkânlarında teknolojik yeniliklerden faydalanan ülkelerde, giderek daha yüksek sermaye girişleri ve buna bağlı olarak uzmanlaşma görülmektedir. Teknolojinin bu denli önem kazanması ve ülkelerin birbirleriyle her anlamda (sermaye, emek, hammadde vd.) karşılıklı etkileşimlerinin gelişmesi uluslararası dış ticaret yapısının artan şekilde EİT biçimine dönüşmesine yol açmaktadır. Fontagne vd. (2005) ve Lindert ve Pugel (1996)'ya göre, 1960'lı yıllarda yapılan araştırmalarla, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nun kurulmasından sonra, üye ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklerin sebep olduğu farklı endüstri veya mal kategorisindeki tek yönlü ticaret özelliği taşıyan endüstrilerarası ticaretin (EAT) yerine, aynı endüstri veya mal kategorisindeki iki yönlü ticaret şeklindeki EİT'nin tespit edilmesi dış ticaret alanında elde edilen en önemli ampirik sonuçları oluşturmaktadır.

EİT, rekabetçi bir endüstriyel yapının oluşturulması ve uluslararası ticari kazançların geliştirilmesi gibi ülkelerin refah düzeylerini doğrudan etkileyen

unsurlara farklı bir bakış açısı getirdiğinden büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de EİT'nin gelişmesine katkıda bulunacak adımlar atılması, ölçek ekonomilerini, uzmanlaşmayı ve ticaretten elde edilecek uluslararası ticari kazançları EAT'ye göre arttırarak, ülkedeki kalkınma ve refah seviyesini yükseltecektir.

Çalışmada Türkiye'nin dış ticaret yapısında EİT'nin payı belirlenmeye çalışılarak, EİT'yi etkileyen nedenler ülke temelli hipotezler kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında veri kısıtı nedeniyle, 1993-2012 yılları arasında STA imzalanan ülkeleri genelinde ele alınan 12 ülke için tüm endüstrilerin yanısıra imalat sanayi kapsamında yer alan endüstriler (SITC 5-8) dikkate alınmakta ve Türkiye'nin EİT'sinin ülkeye özgü belirleyicileri, tahmin edilen ekonometrik modellerle belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın son bölümde ise elde edilen ampirik sonuçlar yorumlanmaktadır.

Literatür Taraması

EİT'yi açıklayan modellerde endüstri tanımında çeşitlilik bulunmaktadır. EİT kavramını ortaya çıkaran ve bilinen en yaygın kullanıma sahip ölçme methodunu geliştiren Grubel ve Lloyd (1975), firmaların ürettikleri malların üretimde benzer girdi kullanımlarına, tüketimde ise ikame edilebilirliklerine göre aynı endüstri içinde yer alabileceğini belirtmektedirler (Grubel ve Lloyd, 1975: 2). Finger (1975) benzer malları üreten firmaları, malların üretiminde kullanılan girdilerdeki faktör yoğunluklarına göre sınıflandırarak, bu firmalar topluluğunu endüstri olarak ifade etmiştir (Finger, 1975: 583). Falvey (1981) ise endüstri kavramını sermaye yoğun mallar üreten firmalar topluluğu şeklinde tanımlamıştır (Falvey, 1981: 486).

Endüstri tanımındaki çeşitlilik, istatistiksel verilerin bir araya getirilip, ortak bir sınıflandırma yapılabilmesini engellemektedir. Dolayısıyla, ampirik ve istatistiksel çalışmalar açısından mal ve hizmetlerin belli gruplar genelinde toplulaştırılması gerekmektedir. Ülkelerin dış ticaret istatistiklerinde ve bunların uluslararası karşılaştırmalarında kullanmak üzere geliştirilmiş iki temel sınıflandırma vardır. Bunlar Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) ve Uluslararası

Standart Endüstri Sınıflaması (ISIC)'dir.³EİT'yi ölçen çalışmalarda yaygın olarak malların ekonomik özelliklerine göre yapılan SITC verileri kullanılmaktadır. SITC kapsamında malların sınıflandırılmasındaki basamak sayısının artması toplulaştırma düzeyinin azalmasına dolayısıyla ayrıştırmanın artmasına yol açmaktadır. Literatürde EİT'nin ölçümünde temel alınan toplulaştırma düzeyi üç basamağa dayanmaktadır.

EİT alanındaki çalışmalar, 1960'larda görülmeye başlanmış 1970'lerle birlikte yaygın bir şekilde teorik ve ampirik araştırmalara konu olmuştur. İlk ampirik çalışma olarak Verdoorn'un (1960) çalışması kabul edilmektedir. Bu çalışmasında Verdoorn (1960), Benelüks Birliği'nin oluşumunun dış ticaret üzerindeki etkilerini Hollanda ve Belçika-Lüksemburg'un birbirleri arasında incelemiştir. Bu ülkeler arasında dış ticaretteki genişlemeyle birlikte bir uzmanlaşma oluşuyorsa, bu durumun dış ticaretin farklı kategorileri arasından çok aynı kategorileri içinde görülebileceği sonucuna varmıştır.

Verdoorn'a ek olarak Dréze (1961), Balassa (1963), Adler (1970) karşılıklı tarife indirimlerinin uzmanlaşma kalıpları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Michaely (1962), 36 ülkenin ihracat ve ithalat farklılık endekslerini hesaplayarak, ticarete konu olan mal yapılarının gelişme yolunda olan ülkelere ziyade gelişmiş ülkelerde benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Dréze (1961) Belçika ve Avrupa Toplulukları (AT) ülkeleri arasındaki ticaret yapısını incelediği çalışmasının sonucunda uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinin karşılıklı üstünlükler açısından önem kazandığını ileri sürmüştür. Balassa (1963) AT ülkelerinde endüstriye konu olan malların dış ticaretteki artışlarının mal grupları arasında değil, mal grupları içinde gözlemlendiğini öne sürmüştür. Kojima (1964), on bir gelişmiş sanayi ülkesini ele alarak yapmış olduğu çalışma ile imalat sanayi dünya ticaretinde iki yönlü ticareti ilk araştıran iktisatçıdır. Yapılan çalışmada, sadece AET ülkeleri arasında değil, ülkelerin büyük bir çoğunluğunda iki ülke arasında

mal kategorileri içinde iki yönlü dış ticaretin varlığı bulunmuştur. Grubel'in 1967 yılında yaptığı çalışması EİT hakkında önemli bir diğer çalışmadır. Grubel (1967) AET ülkeleri arasındaki dış ticareti 1955, 1958 ve 1963 yıllarını baz alarak incelemiş ve bu dönemlerde ticarete gerçekleşen hızlı artışın sebebinin endüstri içi uzmanlaşmanın artmasına dayandırmıştır.

EİT'nin ölçülmesi ile ilgili en çok atfı yapılan ampirik çalışmalar 1960'ların ortalarında Balassa (1966)'nın ve Grubel ve Lloyd (1975)'un EİT hakkındaki ekonomik çalışmaları ile başlamaktadır. Balassa (1966), AET oluşumundan sonra meydana gelen Topluluk içi ticaret yapısını, Grubel ve Lloyd (1975) ise 1959 ve 1967 yılları arasında benzer gelişmişlik düzeylerine sahip on ülke arasındaki EİT'yi incelemiştir.⁴Grubel ve Lloyd (1975) çalışmalarının sonucunda on endüstri ülkesinin, mal farklılaştırması ve dar mal yelpazesinde uzmanlaşmanın güçlü olduğu sanayi malları üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Grubel ve Lloyd'un 1975 yılında birlikte yapmış oldukları ampirik çalışmalarında, EİT'nin yalnızca AET ülkeleri arasında değil, endüstrileşmiş tüm ülkeler arasında önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu öncü çalışmanın geliştirilmesini takip eden yıllarda birçok araştırmacı EİT konusuna yoğunlaşmıştır.

EİT'nin farklılaştırılmış mallarda öne sürülen tüm modelleri Dixit ve Stiglitz'in 1977 yılında yayınladıkları monopolcü rekabet ve mal farklılaştırması⁵ hakkındaki çalışmalarına dayanarak geliştirilmiştir. Monopolcü rekabette farklılaştırılmış mallarda EİT modeli Krugman (1979, 1980, 1981),

⁴Grubel ve Llyod 1975 yılındaki çalışmalarında Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Batı Almanya, Fransa ve İtalya gibi AET ülkeleri ile birlikte Kanada, ABD, Japonya ve Avustralya'yı kapsayan on endüstri ülkesine yönelik EİT düzeyinin 1967 yılında ortalama % 63 olduğunu hesaplamışlardır. Ayrıca, AET-içi ticarete ilişkin 2 basamak seviyesindeki EİT ortalaması, 1967 yılı için % 66 olarak hesaplanmıştır.

⁵Lindert ve Pugel'e (1996:98) göre mal farklılaştırmasında, tüketiciler bir endüstride bulunan malların her biri için alternatif olan malı tercih ettikleri ilk malın tam ikamesi olarak değil, yakın ikamesi şeklinde görmektedirler. Farklılaştırılmış mal kavramı, aynı kalite düzeyine sahip ancak karakteristik özellikler açısından farklılıklar gösteren mallar yatay farklılaşmış mallar, aynı karakteristik özelliklere sahip olmalarına rağmen kalite açısından değişiklikler gösteren mallar ise dikey farklılaştırılmış mallar olarak tanımlanmaktadır.

³Ayrıntılı bilgi için bkz.
http://www.tuik.gov.tr/rip/temalar/1_4.html

Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından ortaya atılmıştır. Krugman (1981), üretimde artan getiri ve mal farklılaştırmasını temel alan modelinde, EİT'nin ortaya çıkış sebebinin ölçek ekonomileri olduğunu belirterek, bu durumun belirli bir endüstri içinde farklı özelliklere sahip malların üretilmesine yol açmasıyla uzmanlaşma ve dış ticareti artırdığını ifade etmektedir (Krugman, 1981: 960). Helpman ve Krugman'ın 1985 yılında birlikte yaptıkları çalışmalarında bu modeller ve çeşitleri anlatılmaktadır. Brülhart ve Elliot (1996), AET ülkeleri arasındaki ticarete EİT'nin 1961-1992 yılları arasında ortalama olarak % 48'den % 64'e artış gösterdiğini hesaplamışlardır.

Türkiye için EİT'yi ölçmeye ve ticaret yapısındaki değişimin yönünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların ilki Havrylyshn ve Civan (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelişmiş ve gelişme yolunda olan ülkeler arasındaki EİT oranlarını ve ticaret yapısını karşılaştırmalı analiz eden Havrylyshn ve Civan (1985) gelişmiş ülkelerde gelişme yolunda olan ülkelere kıyasla EİT oranlarının daha yüksek seviyelerde değer aldığını vurgulamışlardır. Çalışmalarında 1978 yılı için Türkiye'nin EİT payını %7,9 olarak belirtmişlerdir (Havrylyshn ve Civan, 1985: 260-261).

Çepni ve Köse (2000) 1989 ve 1999 yılları arasında SITC Rev.3'te 2 basamak düzeyinde, Türkiye'nin AB ve OECD ülkeleri ile arasındaki EİT'nin payını hesaplamışlardır. Sanayi mallarında, 1999 yılı itibariyle Türkiye'nin hesaplanan EİT oranı %48 civarında gerçekleşmiştir. Çalışmanın sonucunda yazarlar Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki EİT'nin payının, OECD ülkelerine göre daha yüksek değerler aldığını ve sözkonusu dönemde artış gösterdiğini belirtmektedirler.

AB ve Türkiye arasında gerçekleşen ticarete EİT'nin payını inceleyen diğer bir çalışma da, Erk ve Tekgül (2001) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, 1993-1998 dönemi verilerini kullanarak, 2 basamak düzeyinde toplam 97 mal grubuna yönelik EİT oranını hesaplamışlardır. Ayrıca Erk ve Tekgül, EİT ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkinin sanayileşmiş ülkelerde, gelişme yolunda olan ülkelere oranla daha yüksek değerler alacağını vurgulamışlardır (Erk ve Tekgül, 2001: 11-15).

Ülkeler arası karşılaştırmalı analiz ile Türkiye'yi inceleyen diğer bir çalışma da Schüller (1995)'e aittir. Schüller İspanya ve Türkiye arasındaki ticarete EİT oranlarını karşılaştırarak, hesaplamış ve 1973-1991 yılları arasında bu oranın Türkiye için %20, buna karşılık İspanya için %50 civarında olduğunu bulmuştur.

Gönel (2001a; 2001b), 2001 yılında iki çalışma gerçekleştirilmiştir. İlk çalışmada 1992-1997 döneminde AB ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ülkeleri ile Türkiye'nin yaptığı ticaretin yapısını belirlemeye çalışmış ve bu ticaret şeklinin ağırlıklı olarak EAT biçiminde gerçekleştiğini hesaplamıştır. Ancak özellikle kimya ve demir-çelik mallarında EİT yapısının geliştiğini ifade etmiştir. İkinci çalışmada ise, Türkiye'nin ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tekstil sektörünü incelemiş ve bu üstünlüğün EİT açısından da söz konusu olup olmadığını araştırmıştır. 1990-1997 yılları arasındaki dönemi SITC 3 basamak düzeyi verileri kullanarak, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (RCA), standart G-L ve MEİT endekslerini hesaplanmış ve alt mal grupları itibariyle EİT yapısında önemli artışlar gözlemlendiğini belirtmiştir. Türkiye'nin tekstil endüstrisinde sözkonusu dönemde güçlü bir EİT özelliğine sahip olduğunu belirterek, sektörün zamanla karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmekte olduğunu da vurgulamıştır. Bu durumun sebebi ticaretin serbestleştirilmesi ve GB nedeniyle ithalata dayalı üretim ve ihracatın artması sonucu yerli üretimin azalması olarak açıklanmaktadır.

Yıldız ve Delice (2001), 1990 sonrasında SITC 2 basamak düzeyinde, Türkiye'nin dış ticaretindeki yapısal değişimleri inceleyerek, söz konusu dönem için EİT'nin payını ortalama %50 olarak hesaplamışlardır. Bu seviyenin mal grupları arasında ciddi farklılıklar gösterdiğini de çalışmalarının sonucunda belirtmişleridir.

Küçükahmetoğlu 2002 yılındaki çalışmasında 1989-1998 dönemi için AB üyesi ülkeleri ve dünya ile dış ticaretindeki Türkiye'nin EİT'nin payını, yapısını ve belirleyicilerini SITC 3 basamak düzeyinde analiz etmiştir. Çalışmasında ulaştığı sonuçlara göre, Türkiye'nin EİT oranları olması gerekenden düşük, ancak artış eğilimindedir. Birlik sonrası dönemde AB

ile gerçekleşen ticarete EİT değerleri yükselmiştir. Teknoloji bakımından gruplandırılan mallar açısından değerlendirildiğinde, standart teknoloji mallarındaki EİT’de, ara ve ileri teknoloji mallarındakine oranla daha yüksek sonuçlar hesaplanmıştır. Ayrıca yazar, Greenaway ve Milner (1986)’in ileri sürdüğü hipotezleri, Türkiye açısından ele almıştır. Bu durumun sonucu olarak, EİT ile işi başına düşen gelir, mal farklılaştırması, ekonomik bütünleşme ve kalkınma düzeyinin EİT ile doğru yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Küçükahmetoğlu (2002), Türkiye için AB üyesi ülkeler ile daha çok tamamlayıcı konumda olduğu için, EİT değerlerinin yeterince artmadığını vurgulamaktadır.

Narin (2002), Türkiye’nin 1999 yılı dış ticaret verilerini kullanarak, çeşitli endüstri ve ülke grupları için EİT oranlarını hesaplamış ve belirleyicilerini analiz etmiştir. Çalışması kapsamında Türkiye’nin dış ticaretinde EİT’nin ortalama % 35’lik bir paya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Narin EİT’yi, YEİT ve DEİT ayırımında inceleyerek, EİT’yi ortaya çıkaran faktörlerin her ikisi açısından da farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir. .

Kösekahyaoglu (2002), Türkiye’nin 1975-1990 döneminin SITC 2 basamak düzeyindeki verileri aracılığıyla toplam ve AB-12 ülkesi ile dış ticaretindeki EİT’sinin yapısını statik ve dinamik açıdan inceleyerek, bu dönemde EİT’nin artış gösterdiğini belirtmiştir. Bu durumun sebebini, 1980 sonrası dönemde dışa açılma politikalarının uygulanmasına dayandırmıştır. Türkiye’nin AB-12 ülkeleri ile arasındaki EİT oranları diğer ülkelere göre daha düşük hesaplanmıştır. Bu sonuç, kalkınma seviyeleri ve talep yapılarındaki farklılıkların etkisine dayandırılarak açıklanmıştır. Çalışmada EİT payının en yüksek değerler aldığı ülkeler, Yunanistan, İspanya ve Portekiz olmuştur. Bu ülkelerde, yapısal uyum maliyetlerinin de düşük olduğu dikkat çekmektedir.

OECD (2002) tarafından yayınlanan çalışmada, 1988-1991 ve 1992-1995 dönemlerinde Türkiye’nin imalat sanayideki EİT oranları ortalama %36 iken, 1996-2000 döneminde ortalama %40 olarak artış göstermiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye’nin OECD ülkelerine göre düşük seviyelerde EİT değerlerine sahip olduğu görülmektedir. (OECD, 2002: 161)

Erlat ve Erlat (2003a) tarafından yapılan çalışmada ise, 1969-1999 dönemi için, SITC 3 basamak düzeyinde, Türkiye’nin 15 AB üyesi ülkeyi kapsayan ticareti ile EİT’sinin statik ve dinamik yapısı analiz edilmiştir. Çalışmalarının sonucunda ticaretin genel olarak EAT yapısına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, Brülhart’ın A, B ve C endekslerini kullanarak hesapladıkları MEİT aracılığı ile 24 Ocak 1980 sonrasındaki dönemde, öncesindeki döneme göre değişiklik göstererek, bu yapının sınırlı olsa EİT’ye dönüştüğünü saptamışlardır. Erlat ve Erlat (2003b), bir başka çalışmalarında işgücü piyasasında ortaya çıkan uyum maliyetleri ile Türkiye’nin EİT payını incelemişlerdir. Bu çalışmada, ele aldıkları dönemde EİT ile istihdamdaki değişimler arasında önemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Deviren (2004), 1989-2003 yılları arasında, Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki toplam imalat sanayi içerisindeki EİT payını, malları teknolojik özelliklerine göre gruplandırarak incelemiştir. Çalışmada standart G-L ve uyarlanmış G-L endekslerini kullanarak, 75 mal grubunda EİT’nin payının %50 üzerinde gerçekleştiğini hesaplamıştır. Buna göre 5 nolu kimya sanayi mallarında 7 adet, 6 nolu mamul mallarda 36 grup, 7 nolu makine ve ulaşım araçları mallarında 19 grup ve son olarak 8 nolu çeşitli sanayi mallarında toplam 13 adet grupta EİT’nin oranı %50’nin üzerindedir.

1996 yılında GB’nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, deri-kauçuk, tekstil, cam ve seramik, demir-çelik, demir dışı metal mallar, makine ve ulaşım araçları ile diğer sanayi malları endüstrilerinde gerçekleşen ticaret şekli daha ağırlıkta EİT yapısında gözlenmiş, kimya, plastik, orman ve madeni eşya endüstrilerinde ise bu durum daha yoğun olarak EAT biçiminde saptanmıştır. Teknolojik özellikleri açısından gruplandırılan mallar açısından EİT ise şu şekildedir: standart teknoloji 43, ara teknoloji 25 ve ileri teknoloji 7 mal grubu bulunmaktadır. Çalışmanın sonucunda, AB ve Türkiye’nin tamamlayıcı ekonomiler özelliği taşıması nedeni ile ikili arasındaki ticaret yapısının daha çok EAT şeklinde gerçekleştiği, dolayısıyla EİT oranlarının yükselmesi için Türkiye’nin rekabet gücünün artırılması, ara ve ileri teknoloji malları ticaretinde yoğunlaşması gerekliliğine değinilmiştir.

Türkcan (2005)'de ise, 1985-2000 yılları itibariyle, SITC 4 basamak seviyesinde Türkiye'nin OECD ülkeleri ile ticaretindeki ara ve nihai mallar kapsamında EİT oranları, bunun yanı sıra EİT'nin ülkeye ve endüstriye has belirleyicileri analiz edilmiştir. EİT'nin belirleyicilerine yönelik yapılan analizler sonucuna ara ve nihai mallar ayırımında bir farklılık bulunmamıştır. Ampirik sonuçlarda, EİT'nin, 1980'li yıllardaki ihracata yönelik uygulanan politikalar dolayısıyla önemli oranda artış gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda da Türkiye'ye yönelik yapılan birçok çalışmanınki ile ortak olan, Türkiye'nin EİT'sinin EAT'sine göre, toplam ticaret içindeki payının düşük olduğu durumu belirtilmiştir. Deviren ve Karataş (2007), Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki dış ticaretin yapısını araştırdıkları çalışmalarında aynı tespiti desteklemişlerdir.

Şimşek (2008), 1992-2003 dönemi için, Türkiye'nin EİT'sini çok kapsamlı olarak ele alarak, araştırdığı çalışmada önemli ampirik sonuçlara ulaşmıştır. Söz konusu dönemi hem statik hem de dinamik endeksler aracılığı ile incelemiştir. Çalışmada, SITC 3 basamak düzeyinde hesaplanan Standart G-L endeksi, 1992 yılında %27, 2003 yılında ise %37 olarak ölçülmüştür.

Endüstri-içi ticareti ölçme yöntemi

Grubel ve Lloyd (1971, 1975) Balassa endeksini geliştirerek EİT ölçümünde en çok kullanılan ve günümüzde de etkinliğini koruyan Standart Grubel ve Lloyd Endeksi'ni hesaplamışlardır. Grubel ve Lloyd EİT'yi, bir endüstrinin ithalatı ile çakışan ihracat değeri olarak tanımlamaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 20). Bu tanıma göre EİT (R_i) şu şekilde formüle edilmektedir:

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i|$$

Burada X_i ve M_i sırasıyla i endüstrindeki ihracatı ve ithalatı yerli ülke para birimi cinsinden göstermektedir. Bu formül söz ilgili ülkenin başka bir ülke, ülke grubu veya dünya ile arasındaki EİT seviyesini ölçmede kullanılabilir.

Endüstriler arası ticaretin hesaplanması için ise şu formül kullanılmaktadır:

$$S_i = |X_i - M_i|$$

Her iki formülde incelendiğine görülmektedir ki, EİT toplam dış ticaret değerinden net ihracat veya ithalatın çıkartılması ile elde edilmektedir.

Grubel ve Lloyd (1975) farklı endüstriler ve farklı ülkelerin karşılaştırılmalarında kolaylık sağlayabilmek ve endüstriler arası ticaret (A_i) ve EİT'yi (B_i) ölçmek için aşağıdaki endeksi önermiştir:

$$B_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \cdot 100 = 1 - A_i$$

Burada A_i, endüstriler arası ticaretin, B_i ise EİT'nin toplam ticaret içindeki yüzdesel payını, X_i ve M_i sırasıyla i endüstrindeki ihracatı ve ithalatı yerli ülke para birimi cinsinden göstermektedir. Endeks, 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Belirli bir endüstride ihracat ithalata eşit olduğu takdirde A_i ve B_i sırasıyla 0 ve 100 değerlerini alacaktır. Bu durum o endüstride EİT'nin tam olduğunu, endüstriler arası ticaretin ise olmadığını ifade etmektedir. Eğer söz konusu endüstrinin ihracatı karşılığında ithalatı bulunmuyorsa (ya da tam tersi) A_i ve B_i sırasıyla, ilgili endüstride endüstriler arası ticaretin tam olduğunu, EİT'nin ise olmadığı anlamına gelen 100 ve 0 değerlerini alacaktır. Özetle, ihracat ve ithalat rakamları birbirine yaklaştığında B_i'nin değeri 100'e yaklaşacak, bu durumda EİT'nin toplam dış ticaret içindeki payı artacaktır.

Grubel ve Lloyd (1975), bütün toplulaştırma düzeylerinde her bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımının hesaplanması için endekslerin iki yönde geliştirilebileceğini belirtmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21-22). Bu kapsamda geliştirilen endeksler ile belirli bir toplulaştırma seviyesinde, bütün bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımının incelenebileceği gibi, ticarete konu olan belli bir mal grubuna ait farklı toplulaştırma düzeylerindeki EİT değerleri de incelenebilir.

Grubel ve Lloyd (1975) belirli bir toplulaştırma seviyesinde, bütün bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımını incelemek amacıyla geliştirilen formülü, her bir endüstrinin ihracat ve ithalat toplam

değerlerinin, n sayıda endüstrinin ihracat ve ithalat toplam değerlerine oranı ile ağırlıklandırarak şu şekilde elde etmişlerdir:

$$\begin{aligned}\bar{B}_i &= \frac{\sum_i^n B_i (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} .100 \\ &= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} .100\end{aligned}$$

Burada \bar{B}_i , belirli bir ülkenin ortalama EİT'sini, toplam ticaret hacminin yüzdesi olarak ölçerken, aynı zamanda n sayıdaki endüstrilerin EİT'lerinin bu endüstrilerdeki toplam ihracat ve ithalat oranını ifade etmektedir. Bu durumda endeks şu şekilde gösterilebilir:

$$\bar{B}_i = 1 - \frac{\sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} .100$$

Standart G-L endeksinin, kısıtları üç alanda toplanabilir. Bunlar, dış ticaret dengesizliklerinin nasıl uyarlanacağı, kategorik toplulaştırmanın nasıl tanımlanıp, uyarlanacağı ve endekslerin statik yapılarından kaynaklı ortaya çıkan sorunların nasıl giderileceğidir (Greenaway ve Milner, 1987: 44; Şimşek, 2008:150; Brühlhart,1998:776-780).

Endüstri-içi ticaretin ülkeye özgü belirleyicileri ve Ampirik Analiz

Gelişme yolunda olan ülkelerin dış ticaret yapılarında EİT'nin ortaya çıkış nedenlerini araştıran analizlere yönelik çalışmalar incelendiğinde, ticaret ortakları arasında ülkelere özgü belirleyiciler daha çok dikkat çekmektedir. Ünelere has belirleyiciler farklı şekillerde ele alınmakta ve değişik ölçüm methodları ile hesaplanmaktadır. Bu kısımda ele alınacak belirleyiciler, ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi farklılıkları, faktör donanımı benzerlikleri ve farklılıkları, ekonomik

kalkınma seviyesi benzerlikleri, coğrafi uzaklık ve kültürel benzerlikler, piyasa büyüklüğü, ekonomik birleşmeler, ticari engeller, dışa açıklık ve ticaret dengesizliklerinden oluşmaktadır.

Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ticaret ortakları ile EİT'nin belirleyicilerinin tespitine yönelik test edilmesi öngörülen temel hipotezler şunlardır:

Hipotez 1. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

Linder Hipotezi, benzer gelir seviyelerine sahip ülkelerin talep yapılarının da benzer olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla, hipoteze göre talep yapıları benzerlik gösteren ülkelerin üretim yapıları da benzeyecektir. Bu durumun bir sonucu olarak, gelir seviyeleri benzerlik gösteren ülkeler arasında gerçekleşen ticarete EİT'nin payının artması beklenmektedir (Narin, 2002:140).

Ekonomik kalkınma (gelişmişlik) seviyelerindeki farklılıkları temsilen farklı değişkenler kullanılmaktadır. İlk olarak Türkiye ile STA imzalanmış ülkelerin ABD doları cinsinden kişi başına düşen GSYİH seviyeleri arasındaki mutlak fark (KBGSYİHF1) vekil değişken olarak hesaplanmıştır. EİT, talep yapıları ve / veya kaynak zenginlikleri farklılıklarını gösteren kişi başına düşen GSYİH seviyeleri arasındaki mutlak farkları ile negatif ilişkili olacaktır. Kişi başı gelir farklılıkları ile EİT'nin ilişkisinin yönü, Krugman (1979)'ın çeşitlilik sevgisi (love of variety), Lancaster (1980)'in ideal çeşitlilik (ideal variety) yaklaşımları kapsamında da, aynı şekilde vurgulanmaktadır. Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) ve Durkin ve Krygier (2000) tarafından kişi başına düşen nisbi gelir farkı ölçümünü hesaplamak amacıyla kullanılan ve ikinci vekil değişken olarak seçilen ölçme yöntemi şu şekildedir:

$$KBGSYİHF2 = 1 + \frac{[w_j \ln w_j + (1 - w_j) \ln(1 - w_j)]}{\ln 2}$$

$$w_j = \frac{KBGSYİH_{TR}}{KBGSYİH_{TR} + KBGSYİH_P}$$

şeklinde dir.

Formülde veri olarak ABD doları cinsinden kişi başı GSYİH değerleri kullanılmakta ve TR ev sahibi ülke

Türkiye'yi P ise ticaret ortağı ülkeyi temsil etmektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça nispi eşitsizlik artmaktadır.6 Diğer bir vekil değişken GSYİH'nun nüfusa bölünmesi ile hesaplanan ticaret ortaklarına ait ortalama kişi başına düşen GSYİH değerlerinin Türkiye'nin ortalama kişi başına düşen GSYİH değerine oranını gösteren nispi eşitsizlik ölçüm yöntemi7 şu şekilde formüle edilmektedir:

$$KBGSYİHF3 = 1 - \frac{|GSYİH_p / NÜFUS_p - GSYİH_{TR} / NÜFUS_{TR}|}{|GSYİH_p / NÜFUS_p + GSYİH_{TR} / NÜFUS_{TR}|} 100$$

Formülde veri olarak ABD doları cinsinden kişi başı GSYİH değerleri kullanılmakta ve TR ev sahibi ülke Türkiye'yi P ise ticaret ortağı ülkeyi ifade etmektedir. Değişkenin EİT için beklenen işareti negatiftir.

Hipotez 2. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

Benzer büyüklüklere sahip piyasa yapılarında ülkeler karşılıklı olarak benzer malların ithalat ve ihracatını gerçekleştirecektir. Eğer iki ülkenin piyasa yapıları benzer büyüklükte ise bu durumda EİT farklı büyüklükteki piyasa yapılarına oranla daha yüksek seviyede görülecektir. Balassa ve Bauwens (1987) ve Helpman (1981) ülke büyüklüklerindeki farklılıklarla EİT arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında benzer ülke büyüklüklerinin ölçek ekonomileri ve farklılaştırılmış malların ticareti için uygun ortam yaratması sonucu EİT ile pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu hipotezi temsilen farklı vekil değişkenler seçilmiştir. Piyasa büyüklüklerini ölçmek üzere seçilen tüm vekil değişkenlerde ülkelerin ABD doları cinsinden GSYİH rakamları kullanılmaktadır. Bu kapsamda ilk vekil değişken ticaret ortağına ait GSYİH değeri ile Türkiye'nin GSYİH değerinin mutlak farkının alınmasıyla elde edilmiştir. Bu değişken modelde GSYİHF1 olarak gösterilmiştir.

⁶ Bkz. Sichei ve Diğerleri, s.25

⁷ Bkz. Abraham ve Hove, 2005:14

İkinci vekil değişken olarak ortaklarına ait GSYİH değerlerinin Türkiye'nin GSYİH değerine oranını gösteren nispi eşitsizlik ölçüm yöntemi8 şu şekilde formüle edilmektedir:

$$GSYİHF2 = 1 - \frac{|GSYİH_p - GSYİH_{TR}|}{|GSYİH_p + GSYİH_{TR}|} 100$$

Formülde TR ev sahibi ülke Türkiye'yi, P ise ticaret ortağı ülkeyi ifade etmektedir. Son vekil değişken olarak ise Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) ve Durkin ve Krygier (2000) tarafından kişi başına düşen nisbi gelir farkı ölçümünü hesaplamak amacıyla kullanılan yöntemin formülünün, Lee ve Lee (1993) tarafından öne sürülen piyasa büyüklükleri için uyarlaması (GSYİHF3) seçilmiştir. Değişkenin EİT için beklenen işareti negatiftir.

Hipotez 3. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır.

Ticaret ortağı olan iki ülkenin gelişmişlik seviyesi ne kadar yüksekse, EİT'leri de o kadar yüksek olacaktır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi ölçülürken kişi başına düşen gelir oranları kullanılmaktadır. Greenaway ve Milner'e (1994) göre daha az seviyede kişi başına düşen gelire sahip olan tüketiciler genellikle küçük ve mal özellikleri açısından standart yapılarıdaki malları talep ederken, daha yüksek seviyede kişi başına düşen gelire sahip olan tüketiciler daha karmaşık ve farklılaştırılmış özelliklere sahip malları tercih edeceklerdir. Bu durumun bir sonucu olarak yüksek kişi başına düşen GSYİH değerleri gözlenen ülkeler arasında gerçekleşen ticarete farklılaştırılmış mal çeşidi ve bu çeşitlere olan talep artacaktır. Diğer bir deyişle, bu artış nedeniyle EİT değerleri de yükselecektir.

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ölçmek için, eksikliklerine ve eleştirilerine⁹ rağmen ampirik

⁸A.g.e.

⁹ Kişi başına düşen GSYİH oranları, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Örneğin, petrol ihraç eden ülkelerin yüksek kişi başına düşen GSYİH'leri ile kıyaslanınca, sanayilerinin o kadar gelişmediği görülmektedir. Kişi başına düşen GSYİH değişkeninin, hem arz hem de talep yönünü ölçmede kullanılması karışıklık

çalışmalarda ortalama kişi başına düşen GSYİH oranları kullanılmaktadır. Bu değişken modelde OKBGSYİH olarak gösterilmiştir. Değişkenin EİT için beklenen işareti pozitifdir.

Hipotez 4. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır.

Ülkelerin piyasa büyüklükleri arttıkça, farklılaştırılmış mallara olan talep artacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak üretim ve toplam ticaret hacmi genişleyecek, diğer bir ifade ile uzmanlaşma, işbölümü ve ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır.

Piyasa büyüklüklerini ölçmek için iki farklı vekil değişken seçilmiştir. İlki için Türkiye ile STA imzalanmış ülkelerin ABD doları cinsinden GSYİH ortalamaları hesaplanırken, ikincisi için ise ülkelerin GSYİH değerleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenler modelde OGSYİH1 ve OGSYİH2 olarak gösterilmiştir. Değişkenlerin EİT için beklenen işareti pozitifdir.

Hipotez 5. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

İki ülke arasında gerçekleştirilen ticarete ulaştırma maliyetleri gözardı edilemeyecek bir önem taşımaktadır. Anderson ve Wincoop (2004), Bergstrand ve Egger (2006) çalışmalarında sözkonusu ulaştırma maliyetlerinin EİT'nin belirleyicileri arasında yer alması gerektiğini vurgulamaktadırlar.¹⁰ Ticaret ortağı ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça bu maliyetlerin yükseleceği ve EİT üzerinde negatif etki yaratacağı birçok çalışmada öngörülmüştür¹¹. Bunun en temel nedeni, bu tarz maliyetlerin fiyatları artırıcı etkisinden dolayı tüketicilerin tercihlerini, farklılaştırılmış mallar yerine daha çok

standartlaştırılmış mallar doğrultusunda yapacak olmalarıdır.

Bu hipotezi temsilen farklı vekil değişkenler seçilmiştir. Balassa (1986) ve Nilsson (1997, 1999)'ı takiben, ulaştırma maliyetlerinin üzerinden bilgi elde etmek mümkün olmayacağı için, ticaret ortağı olan iki ülkenin başkentleri arasındaki km cinsinden fiziki mesafe birinci vekil değişken olarak seçilmiş ve modelde MES1 olarak gösterilmiştir. İkinci vekil değişken ise, Balassa ve Bauwens (1987) ve Stone ve Lee (1995) tarafından da kullanılan, iki ülkenin başkentleri arasındaki mesafenin ülkelerin GSYİH'leri ile ağırlıklandırılarak hesaplanan şu formül olarak seçilmiştir:

$$MES_j = \frac{\sum_k (GSYİH_k * MESAFE_{jk})}{\sum_k GSYİH_k}$$

Burada j ev sahibi, k ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir. MESAFE_{jk} Türkiye'nin başkenti ile ticaret ortağı olduğu ülkenin başkenti arasındaki km cinsinden coğrafi mesafeyi göstermektedir. Bu değişken modelde MES2 olarak gösterilmiştir. Değişkenin EİT için beklenen işareti negatiftir.

Hipotez 6. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları artacaktır.

Ülkelerin dışa açıklığı, ticaret hacminin genişlemesini ifade etmektedir. Greenaway ve Milner (1995)'e göre, dışa açıklık ile birlikte genişleyen ticaret hacmi sayesinde ülkeler arasında gerçekleşecek olan ticaret yoğunluğu da artacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak, farklılaştırılmış mallara yönelik talepte de artış yaşanacak ve ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır.

Ekonomik dışa açıklığı temsil etmek üzere çeşitli vekil değişkenler seçilebilmektedir. Bu çalışmada seçilen vekil değişkenler, Türkiye ve ticaret ortağı olan ülke için dış ticaretin GSYİH'daki % oranları, dış ticaretin kişi başına düşen GSYİH'daki % oranları ve Türkiye'nin sözkonusu ülke ile ticaretinin, toplam ticaretine oranı olarak belirlenmiştir. Vekil değişkenler modele AÇIK1, AÇIK2, AÇIK3 ve AÇIK4 olarak dahil

meydana getirmesine rağmen, ülkelerin talep yapısını belirlemek için kullanılabilir alternatif değişken olarak görülen sermaye/emek oranında sermaye verisinin elde edilmesinde yaşanan sıkıntılar ve veri yokluğu nedeniyle kullanılmasına devam edilmektedir.

¹⁰ Bkz. Anderson ve Wincoop: 2004, s.691; Bergstrand ve Egger:2006, s.433

¹¹ Bkz. Hummels ve Levinsohn, s.825-826; Amiti ve Venables, 494

edilmiştir. Değişkenlerin beklenen işareti EİT için pozitifdir.

Hipotez 7. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır.

Lee ve Lee (1993), Stone ve Lee (1995, 2004) ile Havrylyshyn ve Kuznel (1997)'nin çalışmalarında açıklayıcı değişken olarak yer verdikleri ticaret dengesizliğinde gerçekleşen artışlar, EİT oranlarının düşmesine sebep olmaktadır. Bunun sebebi ticari dengesizliklerinin ülkelerin ihracat veya ithalatındaki dengesizlikten kaynaklanarak tek yönlü ticarete neden olmalarıdır.

Ticaret dengesizliklerini ölçmek için şu formül kullanılmıştır (Lee ve Lloyd, 2002:170; Sohn ve Lee, 2004: 22; Li ve Sim, 2003:275):

$$TDEN_j = \frac{|X_j - M_j|}{X_j + M_j}$$

Burada X_j ve M_j Türkiye'nin ticaret ortağı olan ülke ile ihracatı ve ithalatını, $TDEN_j$ ise j ülkesi ile ticaret dengesizliği ölçümünü temsil etmektedir. Bu değişkenin EİT için beklenen etkisi negatiftir.

İlgili hipotezler çerçevesinde test edilecek modeller şu şekilde tanımlanmaktadır:

Tablo 1. Türkiye'nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü EİT'sinin Ülke Temelli Belirleyenleri 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log EİT)

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9
lkbgsyhf1	-0.194 (0.142)		-0.188 (0.144)	-0.194 (0.142)			-0.194 (0.142)		-0.185 (0.144)
lkbgsyhf3		-0.823* (0.376)				-0.642+ (0.380)			
lokbgisyih	2.887* (1.303)	0.613** (0.175)	2.953* (1.327)	2.887* (1.303)	2.295+ (1.227)	0.800** (0.191)	2.887* (1.303)	2.362+ (1.260)	3.012* (1.329)
logsyih1	-3.134** (1.089)		-3.226** (1.126)	-3.134** (1.089)	-2.721** (1.046)		-3.134** (1.089)	-2.817* (1.090)	-3.272** (1.128)
lgsyihf4	-2.211** (0.560)		-2.182** (0.610)	-2.211** (0.560)	-2.037** (0.542)	-0.752* (0.306)	-2.211** (0.560)	-1.989** (0.598)	-2.196** (0.611)
lmes2	-0.823** (0.175)	-0.615** (0.164)	-0.878** (0.180)	-0.823** (0.175)	-0.773** (0.169)	-0.677** (0.165)	-0.823** (0.175)	-0.792** (0.171)	-0.872** (0.179)
Acik2			0.791 (0.823)					0.792 (0.821)	0.799 (0.823)
Tden			-0.208 (0.262)		-0.230 (0.260)	-0.228 (0.262)			-0.051 (0.063)

$EİT_j = f (K B G S Y H F, O K B G S Y İ H, G S Y İ H F, O G S Y İ H, M E S, A Ç I K, T D E N)$

Modelle ilgili hipotezler test edilirken, Standart G-L endeksi kullanılarak hesaplanan birden fazla bağımlı değişken kullanılmaktadır. Bu değişkenler şu şekildedir:

- Endüstrilerin tamamı için hesaplanan endeks değerleri,
- İmalat sanayi endüstrileri için hesaplanan endeks değerleri,

Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelerle EİT'sinin nedenlerini açıklayan ülke özelliklerine özgü hipotezler test edilirken, Dünya Bankası ve TÜİK'ten elde edilen verilerin niteliği kapsamında 1993-2011 dönemi için 9 yıla ve 14 ülkeye ait panel veri analizi yapılmıştır. Model ve hipotez testlerinin tahmininde STATA 12.0 İstatistik/ Data Analiz Paket Programı kullanılmıştır. Panel veri yönteminde, değişen varyans problemine karşı, test edilen tüm modellere "robust" tahmin düzeltilmesi uygulanarak, değişen varyans sorunu ortadan kaldırılmıştır.

Sabit	67.986** (17.578)	16.863** (3.669)	70.667** (18.235)	67.986** (17.578)	60.516** (16.625)	17.928** (3.667)	67.986** (17.578)	62.661** (17.423)	71.043** (18.254)
N	266	266	265	266	266	266	266	265	265
F-Stat	6.808**	7.176**	4.668**	6.808**	6.562**	5.700**	6.808**	6.010**	4.674**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01,*p<0.05,+p<0.1

Tablo 1’de yer alan ve EİT’yi açıklayan değişkenlere yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak KBGSYHF, GSYİHF, OKBGSYİH ve MES değişkenlerinin işaretlerinin teorik beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. AÇIK ve TDEN değişkenleri ise teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. OGSYİH ise istatistiksel

olarak anlamlı olsa da, beklenenin aksine negatif bir işarete sahip olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ve STA imzaladığı ülkeler arasında EİT’nin nedenlerini kalkınma seviye farkları, piyasa büyüklük farkları, gelişmişlik seviyeleri ve coğrafi uzaklık ile açıklamaya çalışan bir, iki, üç ve beş nolu hipotezleri temsil eden değişkenlerin katsayıları teorik beklentiyle uyumlu ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 2. Türkiye’nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü İEİT’sinin Ülke Temelli Belirleyenleri 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log İEİT)

Değişkenler	Model1	Model2	Model3	Model4	Model5
lkbgsyhf1	-0.329* (0.160)	-0.366* (0.155)	-0.295* (0.134)	-0.295* (0.135)	-0.298* (0.139)
lkbgsyih	2.449+ (1.473)	2.458+ (1.441)			
logsyih1	-2.160+ (1.262)	-2.129+ (1.209)			
lgsyihf4	-1.950* (0.758)	-1.681** (0.640)	-0.745* (0.331)	-0.863* (0.396)	-0.946* (0.401)
lmes2	-0.730** (0.199)	-0.761** (0.190)	-0.670** (0.167)	-0.613** (0.183)	-0.601** (0.193)
Acik1					0.196+ (0.109)
Acik2	0.442 (0.884)			0.792 (0.843)	
tden	-0.298 (0.283)		-0.315 (0.282)		
Sabit	46.903* (20.336)	47.195* (19.472)	13.571** (3.376)	12.402** (3.785)	11.647** (4.029)
Observations	259	260	260	259	247
F-Stat	4.049**	5.341**	6.183**	6.028**	6.424**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01,*p<0.05,+p<0.1

İmalat sanayii endüstrileri için hesaplanan standart G-L endekslerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı ve ülke temelli hipotezlere yönelik değişkenlerin test edildiği model sonuçları Tablo 2’de verilmektedir. EİT’yi açıklayan değişkenlere yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak KBGSYHF, GSYİHF, OKBGSYİH, AÇIK ve MES değişkenlerinin işaretlerinin teorik beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. TDEN

değişkenleri ise teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. OGSYİH’nin ise burada da istatistiksel olarak anlamlı ancak beklenenin aksine negatif işaretli olduğu görülmektedir.

Tablo 2’ye göre, Türkiye ve STA imzaladığı ülkeler arasında EİT’nin ortaya çıkışını, kalkınma seviye farkları, piyasa büyüklük farkları, gelişmişlik

seviyeleri, dışa açıklık oranları ve coğrafi uzaklık ile açıklamaya çalışan bir, iki, üç, beş ve altı nolu hipotezleri temsil eden değişkenlerin katsayıları teorik beklentiyle uyumlu ve anlamlı bulunmuştur.

Özetlemek gerekirse, Tablo 1 ve 2'de verilen modellerde ülke temelli hipotezleri temsilen ele alınan değişkenlerin işaret ve anlamlılıkları incelendiğinde bir kısmı teorik beklentiyle uyumlu bulunurken, bir kısmı beklentilere uymamaktadır.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT açıklayan önemli bir hipotezdir.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT için doğrulanmaktadır. Bu hipotez EİT, İEİT'yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT açıklayan önemli bir hipotezdir.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır." hipotezini temsilen ele alınan değişkenin katsayısının işareti, tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT değerlerinin ele alındığı modellerde teorik beklentinin tersine ve anlamlı bulunmuştur.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT ve İEİT'yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları

artacaktır." ve *"Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır."* hipotezlerini temsilen ele alınan değişkenlerin katsayısının işareti tüm bağımlı değişkenler genelinde oluşturulan modellerde teorik beklentiye uyumlu olsa da istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır.

Tartışma

Türkiye'de Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ilk defa Avrupa entegrasyonu içerisinde yer alma çabası sonucunda uygulamaya konulmuştur. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16'ncı maddesinde, Türkiye'nin, Karar'ın yürürlüğe girmesini izleyen beş yıl içinde Avrupa Toplulukları (AT)'nin tercihli ticaret anlaşmaları ve tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimlerine uyum sağlaması öngörülmüştür. Sonuç olarak, AT ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği (GB) taraflar arasında ortak ticaret politikası uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye açısından, AT'nin tercihli anlaşmalarından başlayarak üçüncü ülkelerle STA müzakereleri hız kazanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye için, EFTA ülkeleri (İsviçre, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) ile STA imzalanmasına yönelik müzakereler 1990 yılında başlatılmıştır. 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye ve EFTA STA'sı, Türkiye'nin tercihli rejimi üstlenme yönündeki ilk girişimidir.

Türkiye'de 2013 yılında yürürlükte olan 18 adet STA (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ve Güney Kore) bulunmaktadır. AB'nin ortak ticaret politikasına uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen bu STA'lar, Türkiye'nin ticaret politikalarının libelleşmesi ve dış ticaretinin diğer dünya ülkelerine açılmasının yolunda önemli birer araç olarak değerlendirilebilir.

STA'lar, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, uluslararası ticaret işlemlerinin kolaylaşması ve büyümesi, iki taraflı ticarete adil rekabet şartlarının sağlanması ve mal ticaretinin serbestleşmesine yönelik teşvik için önemli birer araçtır. STA'ların diğer özellikleri incelendiğinde, yabancı yatırımları ve endüstriyel uzmanlaşmayı teşvik ettikleri, büyük

ölçekli üretime yönlendirdiği, dolayısıyla sektörler ve bölgeler bazında ihracatı çeşitlendirerek sürdürülebilir ihracatı ve küresel rekabet gücünü artırdıkları gözlenebilir. Anlaşmalar, tarife ve vergileri azaltarak, işletmelerin taraf oldukları ülkelerde mal ve hizmet satış maliyetlerini düşürmekte ve işletmelere daha karlı bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu durum, tüketicilere daha çok mal seçeneğinin daha düşük fiyatlarla ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Literatürde EİT'nin yapısının incelenmesi kadar EİT'yi ortaya çıkaran nedenlerin de belirlenmesi önem taşımaktadır. EİT'nin ortaya çıkış nedenlerini araştıran analizlere yönelik çalışmalar incelendiğinde, ülkeye özgü belirleyicilerin yanında zamanla endüstriye özgü belirleyicilerin de analizlere dahil edildiği dikkat çekmektedir. Ülkelere has etmenler farklı şekillerde ele alınmakta ve değişik ölçüm teknikleri ile hesaplanmaktadır. Bu çalışmadaki belirleyiciler, ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi farklılıkları, ekonomik kalkınma seviyesi benzerlikleri, piyasa büyüklüğü farklılıkları ve benzerliği, coğrafi uzaklık, dışa açıklık ve ticaret dengesizliklerinden oluşmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle tüm sektörler için EİT, sininyanısına imalat sanayii sektörleri için EİT'si ülkelere özgü belirleyiciler kapsamında oluşturulan hipotezler aracılığıyla panel veri analizi yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Modellerde, ülke temelli hipotezleri temsilen ele alınan değişkenlerin işaret ve anlamlık değerleri incelendiğinde, bunların bir kısmı teorik beklentiyle uyumlu bulunurken, bir kısmı beklenentilere uymamaktadır. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi, bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT değerleri için doğrulanmıştır. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT için doğrulanmaktadır. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayii

endüstrileri için hesaplanan İEİT değerleri için doğrulanmıştır. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır." hipotezini temsilen ele alınan değişkenin katsayısının işareti, tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT değerlerinin ele alındığı modellerde teorik beklentinin tersine ve anlamlı bulunmuştur. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır." hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT değerleri için doğrulanmıştır. "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları artacaktır." ve "Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır." Hipotezlerini temsilen ele alınan değişkenlerin katsayısının işareti tüm bağımlı değişkenler genelinde oluşturulan modellerde teorik beklentiye uyumlu olsa da istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, Türkiye'nin dış ticaretinde EİT'nin önemli bir yeri olduğunu ve gelecekte dış ticaret biçiminin EAT'den daha çok EİT şekline dönüşebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'ye yönelik uygulanması planlanan dış ticaret ve sanayi politikaları önerilirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Uygulanacak politikalar ile STA'ların EİT'yi artırabilmeleri için diğer önemli bir yolda ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Türkiye, GB'ye dahil olup da AB'nin STA müzakerelerden ayrı tutulan ve bu STA'ları eşzamanlı olarak yürürlüğe koyma imkanına sahip olmayan ülke konumundadır. Bununla birlikte, uluslararası ticaret potansiyeli düşük ve ekonomik açıdan tutarsız bir yapıya sahip olan ülkelerle imzalanan STA'lar Türkiye'nin daha düşük kaliteli mallarda üretimini artırarak, dış ticaret yapısını olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, bugün imzalanan STA'ların birçoğunun Türkiye'nin ticaretini artırıcı yönde etkisinin olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ticarete 2013 yılında bulunduğundan önemli bir yere ulaşabilmesi için daha etkin politikalar uygulaması, sanayisini destekleyerek ihracatta

rekabete ağırlık vermesi, ihracatındaki mal kalitesini artırması, bunları yaparken katma değeri yüksek endüstrilere yatırım yapması ve STA imzalayacağı ülkeleri belirlerken daha seçici olması gerekmektedir.

EİT'nin artırılmasına yönelik uygulanabilecek diğer bir dış ticaret politika önerisi ise, Türkiye'nin, AB'nin gelişmiş ülkelerle planladığı STA müzakerelerinde taraf olması veya ilgili üçüncü ülkeyle kendi müzakerelerini bu süreç içerisinde değerlendirerek, söz konusu STA'yı eşzamanlı olarak tamamlaması ve yürürlüğe koymasındır. Bununla birlikte, Türkiye, AB ile ikili ilişkilerine devam ederken, ABD, Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve Uzak Doğu Ülkeleri ile de ticari ortaklıklar ve STA'lar oluşturulması sonucunda ortaya çıkacak yeni ticaret imkanları da EİT'nin artmasında önemli bir katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

Abraham, F. ve Hove J. V. (2005). Intra-Industry Trade and Technological Innovation: The Case of Belgian Manufacturing. 7th INFER Annual Conference in Economic Research: Regional Economics, New Challenges for Theory, Empirics and Policy. London.

Adler, M. (1970). Specialization in the European Coal and Steel Community. *Journal of European Common Market Studies* 8, 175-191.

Anderson M. A., James, E. ve Wincoop, van E. (2004). Trade Costs. *Journal of Economic Literature*. 42, 691-751.

Balassa, B. (1963). European Integration: Problems and Issues. *The American Economic Review*, 53, 175-184.

Balassa, B. (1966). Tariff Reductions and Trade in Manufactures among the Industrial Countries. *American Economic Review*, LVI, 466-73, Grubel, H.G. ve 250 Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s.28-35.

Balassa, B. (1986). The Determinants of Intra-Industry Specialization in US Trade. *Oxford Economic Papers*, 38.

Balassa, B. ve Bauwens, L. (1987). Intra-Industry specialization in a multi-country and multi-industry framework. *The Economic Journal*, 97.

Başkol M.O. (2005). EİT Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi.

Bergstrand, J. H. ve Egger, P. (2006). Trade Costs and Intra-Industry Trade. *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, 142(3), 433-458.

Brühlhart, M. ve Elliot, J. R. (1996). A Critical Survey of Trends in Intra-Industry Trade. Manuel Porto(ed) içinde, 59-82.

Çepni, E. ve Köse, N. (2000). Intra-industry Trade Patterns of Turkey: A Panel Study. METU International Conference in Economics IV, Ankara.

Deviren, N. V. (2004). Türkiye AB Ülkeleri Arasındaki Sınai Ürünleri Endüstri-İçi Ticareti, İktisat-İşletme ve Finans, 19 (222), 107-127.

Deviren, N. V. ve M. Karataş (2007). Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Endüstri-İçi Ticaret, İktisat-İşletme ve Finans, 22 (250), 16-32.

Drèze, J. (1961). Les Exportations Intro- C.E.E. en 1958 et la position Belge. *Recherches Economiques de Louvain*.

Durkin, J. T. ve Krygier, M. (2000). Differences in GDP per capita and the share of intra-industry trade: The role of vertically differentiated trade. *Review of International Economics*, 8(4), 760-774.

Emirhan, P.N. (2002). Intra-Industry Trade Dynamics Of Turkey. Working Paper, Dokuz Eylül University, Izmir <http://www.etsg.org/ETSG2002/Papers/Emirhan.pdf>

Erk, N. ve Tekgül, Y. (2001). Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-İçi Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi. METU International Conference in Economics V, Ankara.

Erlat, G. ve Erlat, H. (2003a). Measuring Intra-Industry and Marginal Intra-Industry Trade. *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(6), 5-38.

Erlat, G. ve H. Erlat. (2003b). Intra-Industry Trade and Labor Market Adjustment in Turkey. Paper presented at the Twenty-Third Annual Conference of the Middle East Economic Association, Washington, DC, Ocak 3-5.

Falvey, R.E. (1981). Commercial Policy and Intra-Industry Trade. *Journal of International Economics*. 11, 495-511.

Finger, J.M. (1975). Trade Overlap and Intra-Industry Trade. *Economic Inquiry*, V:XIII, 4.

Fontagné, L., Freudenberg, M. ve Gaulier, G. (2005). Disentangling Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade. CEPII Working Papers, No. 10.

Gönel, F.D. (2001a). How important is intra-industry trade between Turkey and her trading partners? Comparison between European Union and Central Asia Turkic Republic. Yıldız Teknik Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

Gönel, F.D. (2001b). Tekstil Sektöründe Endüstri-İçi Ticaret. *Dış Ticaret Dergisi*, 21.

Greenaway, D. ve Milner, C. (1986). Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123(1).

Greenaway, D., R.C. Hine and C. Milner. (1994). Country-Specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in UK. *Weltwirtschaftliches Archiv* 130.

Grubel, H.G. (1967). Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, XXXIII, August.

Grubel, H.G. ve Lloyd, P. J. (1975). Intra-Industry Trade-The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products. John Wiley & Sons, New York.

Havrylyshyn, O. ve Civan, E. (1985). Intra-Industry Trade and the Stage of Development: A regression analysis of Industrial and Developing Countries, içinde P.K.M. Tharakan (ed.) *Intra-Industry Trade: Empirical and Methodological Aspects*, North-Holland: Elsevier Science Pub.

- Havrylyshyn, O. ve Kunzel, P. (1997). Intra Industry Trade of Arab Countries: An Indicator of Potential Competitiveness. IMF Working Paper, 47.
- Helpman, E. (1981). International trade in the presence of product differentiation, economies of scale, and monopolistic competition: a Chamberlain-Heckscher-Ohlin approach. Journal of International Economics, 11, 305-340.
- Hummels, D., ve Levinsohn, J. (1995). Monopolistic Competition and International Trade: Reconsidering the Evidence. Quarterly Journal of Economics, CX, August, s.799-836, Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, Intra-Industry Trade, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s.335-372.
- Kojima, K. (1964). The Pattern of International Trade Among Advanced Countries. Hitotsubashi Journal of Economics, 5 (1). June, 16-36.
- Kösekahyaoglu, L. (2002). Does Trade Liberalization matter?. Marmara Journal of European Studies, 10 (1).
- Krugman, P.R., (1979), Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. Journal of International Economics, 9, 469-479.
- Krugman, P.R. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. American Economic Review, 70, 950-959.
- Küçükahmetoglu, O. (2002). Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye. İktisat, İşletme ve Finans, 17(190).
- Lancaster K. (1980). Intra-industry trade under perfect monopolistic competition. Journal of International Economics, 10, 151-175.
- Lee, H. H. ve Lee Y. Y. (1993). Intra-Industry Trade: The Case of Korea. Weltwirtschaftliches Archiv, 129.
- Li, D., Fariborz M. ve Sim A. (2003). The Determinants Of Intra-Industry Trade in Insurance Services. Journal of Risk and Insurance, 170(2). 269-287.
- Lindert, P.H. ve Pugel, T.A. (1996). International Economics. Times Mirror Higher Education Group, Chicago.
- Michaely, M. (1962). Concentration in International Trade, North- Holland Publishing Company, Amsterdam Murshed, S. Mansoob, Patterns of East Asian Trade and Intra-Industry Trade in Manufactures, Journal of Asia Pacific Economy, 2001, 6(1), 99-123.
- Narin, P. (2002). Endüstri-İçi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Nilsson, L. (1997). The measurement of Intra-industry trade between Unequal Partners., Weltwirtschaftliches Archiv 133(3), 554-565.
- Nilsson, L. (1999). Two-Way Trade between Unequal Partners: The EU and the Developing Countries., Weltwirtschaftliches Archiv, 135 (1) , 102-127.
- OECD. (2002). .Intra-Industry and Intra-Firm Trade and The Internationalisation Of Production. OECD Economic Outlook, No. 71, Chapter IV. [http://www.oecd.org/pdf/ M00030000/ M00030802.pdf](http://www.oecd.org/pdf/M00030000/M00030802.pdf)
- Schüller, M. K. (1995). The Path of Intra-industry Trade Expansion: The Cases of Spain and Turkey, METU Studies in Development, 22, 79-99.
- Sharma, K. (2000). Pattern and Determinants of Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing. The Australian Economic Review, 33(3), 245-255.
- Sohn, C. ve Lee H. (2004). Marginal Intra-Industry Trade, Trade-Induced Adjustment Costs and the Choice of FTA Partners. Korea Institute for International Economic Policy (KIEP) Working Paper No: 2004-11.
- Stone, J.A. ve Lee, H. (1995). Determinants of Intra-Industry Trade: A Longitudinal, Cross Country Analysis Weltwirtschaftliches Archiv, 131(1).
- Şimşek N. (2005). Türkiye'nin Yatay Ve Dikey Endüstri-İçi Dış Ticareti., D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi- 20(1).
- Şimşek, N. (2008). Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Tharakan, P.K. M. ve Calfat, G. (1996). Empirical Analyses of International Trade Flows içinde David Greenaway (ed.) Current Issues in International Trade, Second Edition, London: Macmillan Press.
- Türkcan, D. (2005). Determinants of Intra-Industry trade in Final Goods and Intermediate Goods between Turkey and Selected OECD Countries. Ekonometri ve İstatistik, S.1.
- Verdoorn, P.J. (1960). The Intra-Bloc Trade of Benelux., E.A.G. Robindon (ed.) içinde, The Economic Consequence of the Size of Nations, Chapter 19 and Section V, London: Macmillan.
- Yıldız, R. ve Delice, G. (2001). 1990 Sonrasında Türkiye İhracatındaki Yapısal Değişimler Üzerine Gözlemler. Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, 2(2), 101-127.